

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет психології

Кафедра загальної психології

**Причини виникнення агресивної поведінки у девіантних підлітків та
способи її корекції.**

Кваліфікаційна робота

Студентки 4 курсу ОР Бакалавр
(спеціальність 053 «Психологія»,
освітня програма «Психологія»)
Онищук Єлизавети Ярославівни

Науковий керівник:
Кандидат психологічних наук
Асистент кафедри загальної психології
Вовк Марія Валеріївна

Роботу рекомендовано до захисту на ЕК №1

Протокол № _____ від _____ року

Завідувач кафедри:

Кандидат психологічних наук, доцент

Юрчинська Ганна Кирилівна

(підпис)

Київ — 2022

Зміст:

Вступ	3
Розділ 1. Теоретико-методологічні аспекти корекції агресивної поведінки підлітків з девіантною поведінкою	6
1.1. Агресивна поведінка: поняття, сутність, причини	6
1.2. Девіантна поведінка у підлітковому віці, як психолого-педагогічна проблема.....	11
1.3. Форми корекції агресивної поведінки девіантних підлітків.....	18
Висновки першого розділу.....	26
Розділ 2. Розробка програми корекції агресивної поведінки девіантних підлітків	28
2.1. Організація та методи дослідження	28
2.2. Способи корекції агресивної поведінки девіантних підлітків.....	33
Висновок	44
Список використаних джерел	46
Додатки	48

Вступ

Своєрідність реакцій на вплив довкілля властиве кожній людині. І поведінка людини проявляється в індивідуальних і своєрідних формах.

Часто неадекватний образ поведінки, набутий у певних умовах, стає звичним, а оскільки нервова система має здатність формувати та закріплювати звички, у тому числі шкідливі, вони, в міру їхнього закріплення, починають сприйматися як нормальне явище. Таким чином, те, що в суб'єктивному сприйнятті вважається цілком природним і нормальним, об'єктивно може бути відхиленням у поведінці.

Будь-яка соціальна поведінка людини постійно оцінюється і нею самою, та іншими, у порівнянні з деякими стандартами, прийнятими в даному суспільстві чи групі, до якої належить ця людина. Якщо поведінка не відповідає загальноприйнятим нормам, вона вважається девіантною або, що відхиляється.

Девіантна поведінка – це система поведінки, яка відрізняється від норм, чи то норма психічного здоров'я, норми права, культури чи моральні норми.

У дитячій та підлітковій психології висновок про девіантну поведінку вимагає особливої обережності, тому що судження про це здійснюються дорослими, які з різних причин перебувають в опозиції до дитинства та оцінки психосоціального розвитку. Критерії для визначення девіантної поведінки часто є уявленнями та очікуваннями навколишнього соціуму, в якому безпосередньо перебуває дитина, і в якому її права можуть не дотримуватися.

Соціально-економічна ситуація у світі чинить негативний вплив на неповнолітніх, а кількість дітей із серйозними відхиленнями у поведінці зростає. Це особливо помітно у підлітковому періоді, коли людина входить у систему різноманітних відносин, що впливають на процес формування

поглядів, ціннісних орієнтацій, інтересів та потреб, а також на самовизначення та самоствердження особи.

Часто на проблему девіантної поведінки у підлітковому віці накладається проблема агресивної поведінки. Агресивна поведінка може бути як причиною, так і наслідком девіантності.

Актуальною залишається проблема ефективної психологічної корекції агресивної поведінки девіантних підлітків.

Висока наукова та суспільна значимість проблеми агресивної поведінки девіантних підлітків знаходить підтвердження в теоретичних дослідженнях, присвячених різним аспектам соціальних девіацій: правовому, культурологічному, соціологічному, психологічному, психопатологічному та іншим. На тлі здається різноманіття підходів і структурної диференціації, що триває всередині окремих напрямків відзначається виражена міждисциплінарна розрізненість досліджень. Істотною проблемою, що ускладнює розвиток психологічного знання в даному напрямку, є відсутність загальної теорії агресивної девіантності, що включає єдиний методологічно-теоретичний апарат та специфічний методичний інструментарій.

Таким чином, існує суперечність між затребуваністю в практиці та реалізації конкретних форм психологічної корекції агресивної поведінки девіантних підлітків та недостатньою розробленістю даного напрямку у практичній психології.

Позначене протиріччя дозволило сформулювати проблему, яка полягає у необхідності вивчення можливостей психологічної діяльності з питань корекції агресивної поведінки девіантних підлітків.

Мета дослідження: Теоретично дослідити агресивну поведінку девіантних підлітків та умови її корекції.

Завдання дослідження:

1. Вивчення психолого-педагогічної літератури з проблеми агресивної поведінки девіантних підлітків.

2. Визначити особливості і причини агресивної поведінки девіантних підлітків.

3. Визначити умови корекції агресивної поведінки девіантних підлітків.

Об'єкт: Агресивна поведінка девіантних підлітків.

Предмет: Причини виникнення агресивної поведінки девіантних підлітків

I. Теоретико-методологічні аспекти корекції агресивної поведінки підлітків з девіантною поведінкою

1.1. Агресивна поведінка: поняття, сутність, причини

Поняття та трактування таких термінів як агресії та агресивної поведінки широко використовуються в сучасній освітній та психологічній практиці. Проблема агресивної поведінки є однією з актуальних проблем сучасного суспільства.

А.А. Реан пропонує відокремити поняття «агресія» та «агресивність». При визначенні цих термінів він звертає увагу на наступні аспекти:

- агресія - навмисна дія, спрямована на заподіяння шкоди іншій особі, групі людей, тварині;

-агресивність - це властивість людини, «виражена в готовності до агресії» [19].

Агресивна поведінка - це форма соціальної поведінки, яка включає в себе зловмисну пряму або опосередковану взаємодію між людьми, що містять загрозу або шкоду іншим. Причиною агресивної поведінки можуть бути слова, дії, присутність людей, до яких ця людина відчуває вороже ставлення [20].

Таким чином, ми можемо зазначити, що: якщо агресія - це дія, то агресивність— це бажання здійснювати такі дії. Основними причинами агресивної поведінки є:

1. бажання привернути увагу однолітків;
2. бажання отримати бажаний результат;
3. бажання бути відповідальним;
4. захист та помста;
5. бажання ущемити гідність іншого, підкреслити свою перевагу.

У роботах психологів та педагогів описуються дві форми прояви агресії: недеструктивна агресивність та ворожа деструктивність.

Перша форма - це механізм задоволення свого бажання, досягнення своєї мети та здатності адаптуватися.

Недеструктивна агресивність заохочує конкуренцію у зовнішньому світі, захищає права та інтереси людини та служить для розвитку знань та здібностей, щоб покладатися лише на самих себе.

Друга форма - не просто зловмисна і ворожа поведінка, але також бажання заподіяти біль, насолоджуватися ним. Результатом такої поведінки є, як правило, конфлікти, виникнення агресії як особистісної риси та зниження адаптаційної здатності особистості.

Деструктивна агресія людини починає відчуватися в ранньому віці, і вона намагається впоратися із цим. Однак для деяких ця форма, ймовірно, запрограмована біологічно та проявляється з перших днів життя: найпростішим виразом цієї форми агресії є реакція гніву та люті.

Серед психологічних характеристик, що провокують агресивну поведінку, вчені розрізняють:

1. недостатній розвиток інтелектуальних та комунікативних навичок;
2. низький рівень саморегуляції;
3. недорозвинення провідної діяльності;
4. низька самооцінка;
5. порушення відносин з однолітками.

Слід підкреслити, що здебільшого агресивні дії є інструментальними, неруйнівними чи реактивними. Найчастіше прояви агресивної поведінки присутні у ситуаціях захисту особистістю своїх інтересів та відстоювання своєї переваги, коли агресія діє як засіб досягнення певної мети, та людина отримує максимальне задоволення при досягненні бажаного результату: знаходиться у центрі уваги, отримує те, що хоче. Після цього агресивні дії припиняються.

Роботи Р. Берона, Д. Зільмана, Дж. Карлсмита, К. Мюллера та інших зарубіжних психологів розглядається ідея про те, що агресивне поведінка не відбувається у вакуумі, а її існування багато в чому пов'язане з екологічними аспектами, що провокують виникнення агресивної поведінки та впливають на форму та напрямок її проявів [11].

Крім того, закордонні психологи у своїх роботах приходять до наступним висновків [6]:

- стресові фактори навколишнього середовища безпосередньо та недвозначно збільшують ступінь агресії;
- фактори стресу можуть впливати на людину тільки в тому випадку, якщо:
 - а) людина схильна до цього;
 - б) порушується здатність людини адекватно обробляти отриману нею інформацію;
 - с) поведінка, яка виконується на даний момент, переривається;

В рамках другого напрямку, в якому вивчається вплив внутрішніх факторів на прояви агресивної поведінки, такі вчені, як П. Белл, Е. Доннерштейн, Е. О'Ніл, Р. Роджерс та інші, приділяють велику увагу расової власності індивіда.

Виходячи з основних принципів соціального навчання, Є. Доннерштейн, С. Прентіс-Дунн, Л. Вілсон та інші вчені вважають, що ворожі дії можуть бути нейтралізовані або очікуванням громадського засудження, чи страхом відплати. Все, що знижує цей ризик, призводить до агресивної поведінки. Однією з цих умов, зокрема, вважає Е. Доннерштейн, є анонімність у відносинах з передбачуваною жертвою [21].

Серед внутрішніх факторів, що впливають на ступінь прояву агресивної поведінки та особливостей її прояву, вчені розрізняють генетичну природу особистості.

Але, незважаючи на величезну кількість досліджень причин агресивної поведінки, більшість сучасних психологів вважають важливим виділити теорію соціального навчання як одне з найбільш правдоподібних пояснень причин агресивної поведінки сучасної психології ця теорія має на увазі певну роль спадковості та впливу процесу соціалізації. Автори, що займаються цією проблемою відзначають важливу роль у ранньому досвіді

виховання дитини у конкретному культурному середовищі, сімейних традиціях та на емоційному тлі взаємовідносин батьків із дитиною.

М. Мід, вивчаючи первісні громади, дійшла висновку, що у тих громадах, де дитина отримує сувору освіту, є часті покарання, ворожість дітей один до одного не засуджується у дорослих, формуються такі якості як тривога, підозрілість, агресивність, егоїзм та жорстокість. Після великого дослідження розкрито риси жорстоких та озлоблених дітей, у яких зазначено, що такі діти схильні бути агресивними щодо своїх дітей.

Виходячи з результатів досліджень вчених, можна зробити висновок, що на розвиток агресивної поведінки впливають два основні фактори:

- 1) образ відносин та поведінки батьків;
- 2) характер підвищеної агресивної поведінки збоку інших [24].

Р. Берон, Д. Річардсон говорять про взаємозв'язок між практикою сімейного виховання та агресивною поведінкою у дітей, що виражається в характері й суворості покарань та соціальною поведінкою дітей.

Загалом з'ясувалося, що жорстокі покарання пов'язані з відносно високим рівнем агресивності у дітей, а неадекватний контроль та нагляд над дітьми пов'язані з високим рівнем асоціальності, що часто супроводжується агресивною поведінкою [6].

Р.С. Сірс, Є.Є. Маккобі, К. Левін визначили два основних фактори, що визначають можливий розвиток агресивності у поведінці: поблажливість, тобто ступінь готовності батьків вибачати вчинки, розуміти і приймати дитину; та важкість покарання із боку батьків.

Ці автори відзначають, що найменш агресивними є ті діти, батьки яких не схильні ні до послаблення, ні до покарання. Їх позиція полягає в засудженні агресії та приверненні уваги дитини до неї, але без суворих покарань у разі неправильної поведінки.

У роботах А. Бандури наголошується, що, піддаючи дитину тілесним покаранням, батько, хоч і ненавмисно, дає дитині приклад агресивної поведінки. Дитина у разі приходять до висновку, що агресія по відношенню

до інших допустима, але жертва завжди має бути обрана менше і слабше самого себе. Він дізнається, що фізична агресія - це засіб контролю над людьми, і вдається до нього при взаємодії з іншими дітьми.

Як зазначили Перрі та Басей, якщо покарання занадто збуджує та засмучує дітей, вони можуть забути причину покарання, що заважає їм прийняти правила прийнятної поведінки. У цьому випадку діти, швидше за все, не розглядатимуть норми, які їм намагаються передати своїми власними внутрішніми цінностями, тобто вони підкорятимуться лише до того часу, поки за ними спостерігають [2].

Багато експертів вважають однією з основних причин агресивного поведінки недоліки у сімейному вихованні, наприклад:

1. Гіперопіка. Через мірний нагляд та контроль над дітьми часто призводить до розвитку стійких агресивних форм поведінки;
2. Фізичне, психологічне чи сексуальне насильство над дитиною або членом сім'ї, чому дитина є свідком;
3. Негативний вплив братів та сестер (суперництво, заздрість та жорстокість з їхнього боку);
4. Відсутність батьківського уподобання, любові, турботи веде до розвитку почуття ворожості. Поведінка такої дитини агресивна, але ця агресивність захищає, протестує;
5. Наявність певних сімейних традицій може спричинити агресію дитини. Ми говоримо про спотворені моделі виховання, про специфічну поведінку батьків;
6. Неповний склад сім'ї.

Отже, після аналізу теоретичних джерел та розгляду думок багатьох авторів з питань вивчення причин агресивної поведінки, можна відзначити кілька основних моментів.

Агресивна поведінка - це форма соціальної поведінки, що включає, у тому числі зловмисну пряму або непряму взаємодію для людей, які загрожують чи завдають шкоди іншим.

Основними причинами агресивної поведінки є:

- недостатній розвиток інтелекту та навичок спілкування;
- зниження саморегуляції;
- слабо розвинена провідна діяльність;
- низька самооцінка;
- порушення у взаємовідносинах з однолітками;
- фізичне, психологічне чи сексуальне насильство;
- негативний вплив братів та сестер (відмова, суперництво, ревності та жорстокість з їхнього боку);
- прагнення привернути увагу інших;
- бажання отримати необхідний результат;
- бажання бути головним;
- захист та помста;
- бажання підкреслити свою перевагу.

Існують дві форми прояву агресивної поведінки: неструктивна агресивність та ворожа деструктивність.

Основними типами проявів агресивної поведінки є: аутоагресія, реактивна агресія, гетероагресія, спонтанна, інструментальна агресія, пряма агресія, непрямая агресія, вербальна, експресивна, фізична агресія.

Слід підкреслити, що здебільшого агресивні дії є неструктивними, інструментальними або реактивними.

1.2. Девіантна поведінка у підлітковому віці як психолого-педагогічна проблема

На етапі антропогенезу відхилення у поведінці (відхилення від соціальних норм) набули широкого поширення як альтернативний спосіб адаптації індивідів та соціальних груп до стресового характеру життя. Наприкінці 20-го століття з'явилося та залишилося до наших днів

Нижче кілька негативних тенденцій:

- 1) збільшення рівня індивідуальних девіацій;
- 2) реструктуризація соціальних відхилень;

- 3) поява нових форм поведінкових відхилень (девіацій);
- 4) якісні та кількісні зміни у групових девіаціях.

В даний час дослідники виявляють підвищений інтерес до проблеми девіантної поведінки. Наукові дослідження девіації проводяться в психології, кримінології, психопатології та соціології. На стадії становлення - нова наукова дисципліна - психологія девіантної поведінки.

Пояснення причин, умов та факторів, що визначають соціальний та психологічний феномен девіантної поведінки, стало невідкладним завданням. Розгляд цього явища включає пошук відповідей на ряд фундаментальних питань, у тому числі питань про природу категорії «норма» (соціальна норма) та про відступи від неї. Ось чому проблема вивчення девіантної поведінки має особливе значення.

Широке соціологічне пояснення девіантної поведінки вперше було дано Еге. Дюркгеймом. Він запропонував теорію аномії, що виявила важливість соціальних та культурних факторів. Згідно з Дюркгеймом, основною причиною відхилення у поведінці є аномія, буквально - "відсутність регулювання", "відсутність нормальності". Фактично, аномія - це стан дезорганізації у суспільстві, де цінності, норми, соціальні зв'язки або відсутні, або стають нестійкими та суперечливими. Все, що порушує стабільність, призводить до гетерогенності, нестабільності соціальних відносин, руйнації колективної свідомості (криза, змішування соціальних груп, міграції і т. д.), викликає порушення громадського порядку, дезорганізує людей, і в результаті з'являються різні типи відхилень.

Еге. Дюркгейм вважає відхилення природним, як конформізм. Дивлячись, відхилення від норм як негативно, так і позитивно.

Відхилення підтверджує роль норм, цінностей, дає повнішу картину різноманітності норм. Реакція суспільства та соціальних груп на девіантну поведінку визначає межі соціальних норм, зміцнює та забезпечує соціальну згуртованість. І, нарешті, відхилення сприяє соціальним змінам, відкриває

альтернативу існуючому стану справу, веде до покращення соціальних норм[26].

Л. С. Виготський, досліджуючи природу виховання та поведінки людини у соціально обумовленій життєвій діяльності, що розвивається, зміні ставлення дитини до навколишньої дійсності, повністю визначає поведінку соціальним середовищем, в якому дитина розвивається та зростає. Таким чином, з цього погляду явище девіантної поведінки розглядається як результат впливу соціального середовища. Саме в ньому формується фон поведінкового відхилення, який, як правило, грає активну роль [8].

За визначенням І.С. Кона девіантна поведінка – це система дій, які відхиляються від загальноприйнятої або на увазі норми, чи то психічне здоров'я, закон, культура чи мораль [12].

Отже, у вітчизняній літературі як девіантне визначається наступна поведінка:

1. Дії особи, яка не відповідає стандартам, офіційно встановленим чи фактично встановленим у даному суспільстві, «чи є вони психічним здоров'ям, юридичними, культурними чи моральними стандартами».
2. Соціальне явище, виражене у масових формах людської діяльності, що не відповідає нормам, офіційно встановленим або фактично встановленим в умовах суспільства. У першому сенсі девіантна поведінка переважно є предметом загальної та вікової психології, педагогіки та психіатрії.

Невизначеність соціального контролю створюють труднощі у можливому виборі лінії індивідуальної поведінки, що призводить до феномену, так званому «аномія суспільства» (відсутність норм), запровадженого Е. Дюркгеймом, у якому в індивіда немає ліній нормативної поведінки.

За словами Е. Фромма, людина у цій ситуації втрачає почуття лояльності та належності до суспільства, ідентичності з групою та з самим собою, втрачає потребу у встановленні зв'язків, відчуває самотність і відчуження, ізоляцію від економіки, політичних та моральних норм.

Т. Парсонс описує стан аномії, в якому переважна число людей перебуває у стані невідповідності та розбіжності з соціальними інститутами, що негативно позначається на формуванні почуття безпеки та психологічного здоров'я.

Е. Мертон зазначає, що аномія є не результатом свободи вибору, а нездатністю багатьох людей дотримуватися норм, які вони повністю приймають. Він бачить основну причину в дисбалансі між культурними цілями та правовими інструментами, за допомогою яких ці цілі реалізуються.

Наприклад, хоча держава підтримує зусилля своїх громадян у їх діях щодо покращення добробуту та високого соціального статусу, правоздатність членів суспільства для досягнення цього стану дуже обмежена. Соціальна нерівність, що існує в суспільстві, є причиною того, що людина шукає незаконні засоби для досягнення мети, тобто відхиляється від загальноприйнятих культурних цінностей. Коли людина не може досягти своїх цілей за допомогою талантів або здібностей, вона може вдаватися до незаконних засобів (обману, підробці або крадіжці), не схваленими товариством. Мертон бачить головну причину відмови у розриві між цілями суспільства та соціально схваленими засобами реалізації. Виходячи з цього, він ідентифікує наступні типи поведінки, які є як методами соціалізації, так і, навпаки, її зникненням:

- конформність - поведінка, що відповідає культурним цілям та засобам їх досягнення.
- інновація - передбачає прийняття цілей, але водночас заперечує соціально схвалені засоби їх досягнення; підтримуючи, наприклад, мету досягнення багатства, члени нижчого класу не можуть використовувати такі засоби, як участь у престижних подіях, економічний успіх, освіта; тому існує схильність до незаконних шляхів досягнення мети: рекет, спекуляція, шантаж, незаконний обіг наркотиків.

- ритуалізм як поведінка фокусує увагу, навпаки, на заперечення цілей, але приймає кошти, традиційно схвалені суспільством для їх досягнення; це зазвичай призводить до нижчого рівнем вимог і часто зустрічається у членів нижчого середнього класу; це може бути джерелом девіантної поведінки, наприклад, бюрократії, що абсолютизує формальні процедури.
- ретритизм - включає відмову від цілей та коштів. Насамперед, це характерно для людей, які знаходяться поза соціальними інтересами: наркоманів, алкоголиків тощо.
- бунт - означає відчуження від домінуючих цілей, стандартів та формування нових цілей та засобів для їх досягнення.

Оскільки девіантна поведінка стала асоціюватись з багатьма негативними проявами (уособленням «зла» у релігійному плані, симптомом «хвороби» з медичної точки зору, «незаконним» відповідно до правових норм), існувала навіть схильність вважати його "ненормальним". Тому слід наголосити, що відхилення, такі як мутації в живій природі, є універсальною формою, методом варіації і, отже, життєво важливою діяльністю та розвитком будь-якої системи. В зв'язку з тим що функціонування соціальних систем нерозривно пов'язане з діяльністю людини, в якій соціальні зміни також реалізуються за допомогою девіантної поведінки, відхилення у поведінці природні та необхідні. Вони служать підвищення індивідуального досвіду.

Результуюча різноманітність психофізичного, соціокультурного, духовного та морального стану людей та їх поведінка є передумовами для покращення суспільства, здійснення соціального розвитку. У суспільстві, що нормально розвивається, від 10 до 12% населення потрапляє в негативне відхилення і те саме позитивне. Решта – трохи більше 70% населення – люди без поведінкових відхилень [17].

У будь-якому суспільстві чи різних етапах його історичного розвитку розробляються власні критерії оцінки поведінки співгромадян або груп

людей. Деякі відхилення можуть бути засуджені; інші можуть бути прийняті. Такий девіант, як блукаючий монах, в одному суспільстві вважається святим, а в іншому – марним ледарем. В нашому суспільстві герої, видатні вчені, відомі художники, лідери, захисники державності – соціально схвалені девіанти. Проте, соціальні пріоритети суспільства можуть змінюватися, наприклад, якщо існує потреба захистити країну, тоді вітатимуть воєначальників, а в інших випадках вітаються політичні лідери, діячі культури чи вчені [15].

Для деяких статусів та ролей є одні оцінки з боку девіантології, а для інших – інші. Наприклад, така риса особистості, як «суперінтелектуальність», який завжди призводить до соціальної підтримки. Для вченого, культурної фігури, це необхідно, але для актора, спортсмена, бухгалтера, політичного лідера це менш необхідно, а в у деяких випадках навіть є перешкодою. Переважання певних якостей у людині виховується часом, історичною епохою [14].

Існують певні класифікації, одна з яких розрізняє такі форми девіантної поведінки: антисуспільні (аморальні, деструктивні, політичні злочини), правопорушення (злочинні) та паранормальні [7].

Інша узагальнена класифікація визначає такі типи девіантної поведінки, як: злочинність, алкоголізм, вживання наркотиків, проституція, самогубство. Ці типи можуть бути віднесені як до болючих, так і до нормальних проявів, залежно від того, як суспільство до них відноситься (наприклад, толерантність у деяких країнах різних культурах у різний час по відношенню до абортів та гомосексуалізму) [9].

В.С. Мухіна, розглядаючи питання соціалізації та індивідуалізації особистості в суспільстві підкреслює, що схильність до девіацій закладається з дитинства, не в останню чергу через батьків. «Відносини матері і дитини організують її соціальні потреби для позитивних емоцій, претензій на визнання та почуття довіри до людей».

Соціологи також намагаються пояснити походження та причини девіантної поведінки. Деякі з них вважають, що люди схильні до певної поведінки за своєю біологічною природою і що «кримінальний тип» є результатом агресивності та деградації. Інші пов'язують девіантну поведінку з особливостями структури людського тіла, аномаліями його статевих хромосом. Інші знаходять опис відхилення, виправдовуючи його дегенерацією, деменцією, психопатією, розумовими вадами, зумовленими відхиленням. Існують також культурні пояснення девіантної поведінки, засновані на визнанні «конфлікту між культурними нормами», прояви стигматизації (соціальні мітки) [22].

На початку ХХ століття П.П. Блонський, В.П. Кащенко, І.А. Сікорський та інші визначили проблему «важких» дітей та їхньої девіантної поведінки. Вчені визнали існування індивідуальних, оригінальних та набутих відмінностей між дітьми одного і того ж віку.

На думку І. С. Кона, соціальні фактори, перебудова самооцінки, патологія психічного здоров'я, а також індивідуальні та особисті фактори можуть впливати на формування девіантної поведінки підлітків, серед яких І. С. Кон окремо виділяє локус контролю та рівень самооцінки.

Враховуючи специфіку проявів девіантної поведінки у різні вікові періоди, В.В. Ковальов визначає 10 основних варіантів девіантної поведінки підлітків [16]:

1. Уникнення навчання та роботи. У підлітковому віці відмова від навчання, систематична відмова від виконання завдань, прогули частково пояснюються пробілами у знаннях, через які неможливо продовжити вивчення;
2. Систематичне перебування в антигромадських неофіційних групах;
3. Антисоціальне насильство, що виражається в агресії, битвах, дрібномасштабних грабежах, пошкодження та знищення майна та подібні дії;

4. Антисуспільні корисливі дії, що виражаються головним чином у дрібній крадіжці, дрібній спекуляції, здирстві;
5. Антисуспільні дії сексуального характеру. Цей варіант девіантної поведінки виражається у виконанні цинічних, непристойних статевих актів, зазвичай спрямованих людей протилежної статі;
6. Зловживання алкоголем;
7. Використання наркотичних та токсичних речовин;
8. Догляд з дому, бродяжництво;
9. Азартні ігри;
10. Інші типи девіантної поведінки.

Тому можна зробити висновок, що серед факторів, що впливають на виникнення підліткової девіантної поведінки, психологи та педагоги підкреслюють важливість соціального середовища, в якому дитина росте та розвивається.

Таким чином, девіантна поведінка вважається таким, що відхиляється від норм моралі, прийнятих у певному суспільстві на певному рівні соціального та культурного розвитку, та тягне за собою санкції: ізоляція, покарання, звернення, засудження та інші форми засудження злочинця.

Девіантна поведінка проявляється у вигляді дисбалансу психічних процесів, неадекватності, порушення процесу самоактуалізації або формі відхилення від морального та естетичного контролю над власним поведінкою.

На формування девіантної поведінки підлітків можуть впливати соціальні фактори, перебудова самооцінки, патологія психічного здоров'я, а також індивідуальні та особисті фактори. Девіантна поведінка може бути і причиною, і наслідком агресії та проявів агресивної поведінки серед підлітків, тому цей аспект слід розглядати в окремому параграфі.

1.3. Форми корекції агресивної поведінки девіантних підлітків

Прогресивна тенденція безперервного зростання різних проявів агресивної поведінки у девіантних підлітків ставить перед психологічною та

педагогічною спільнотою та перед навчальними організаціями завдання пошуку форм корекції агресивної поведінки девіантних підлітків. Термін "корекція" буквально означає "виправлення".

Психокорекція - це система заходів, спрямованих на виправлення недоліків психології або поведінки людини за допомогою спеціальних засобів психологічного впливу [3].

Корекції поведінки потребують всі підлітки, особливо ті, хто входить до групи «підвищеного соціального ризику». Проте підходи, використовувані при здійсненні корекції, повинні ґрунтуватися не на негативних аспектах, а на позитивному потенціалі, властивому самим різноманітним представникам цих груп. Це відображає тенденцію до зміни парадигми корекційної роботи з девіантними підлітками та проявами їхньої агресивної поведінки.

Ефективна психологічна корекція агресивної поведінки девіантного підлітка передбачає, перш за все, компетентну ідентифікацію психологічних причин поведінкових розладів.

У центрі нової моделі знаходиться індивід, і це передбачає пошук причин відхилень, тих соціальних та психологічних травм, які спричинили негативні наслідки. Корекція не заперечує біологічних або генетичних факторів, але розглядає їх у більш широкому соціальному та культурному контексті.

Виходячи з певних критеріїв, корекція може бути класифікована таким чином:

1. За характером спрямованості: симптоматична та причинна:
Симптоматична корекція (корекція симптомів), як правило, пов'язана з короткостроковим впливом з метою усунення гострих симптомів порушень розвитку, що перешкоджають переходу до корекції причинного типу.
Каузальна (причинна) корекція спрямована на джерела та причини відхилень. Цей тип корекції більш трудомісткий, вимагає значних зусиль, але ефективніший, ніж симптоматична корекція, оскільки

ті самі симптоми відхилень можуть мати абсолютно різний характер, причини та психологічну структуру розладів.

2. За змістом:

- корекція когнітивної сфери;
- корекція особистості;
- корекція афективно-вольової сфери;
- корекція поведінкових аспектів;
- корекція міжособистісних відносин:
- корекція внутрішньо-групових відносин (сімейні, колективні);
- корекція стосунків між батьками та дітьми.

3. За формою роботи з клієнтом відрізняється індивідуальна та групова корекція. Групова корекція, у свою чергу, поділяється на корекцію:

- у замкнутій природній групі (родина, клас, група тощо);
- у відкритій групі для клієнтів з аналогічними проблемами;
- змішана форма (індивідуально-групова).

4. За наявністю програм корекція поділяється на програмовану та імпровізовану.

5. За характером управління коригуючими впливами корекція може бути директивною та не директивною.

6. За тривалістю корекція буває:

надкоротка (надшвидка). Надкоротка корекція триває хвилини або години та спрямована на усунення реальних ізольованих проблем та конфліктів. Її ефект може бути нестабільним.

коротка (швидка). Коротка корекція триває кілька годин чи днів. Вона використовується, щоб якнайшвидше вирішити актуальну проблему, що «запускає» процес змін, який триває після завершення зустрічей.

довгострокова. Довгострокова психокорекція триває в протязі кількох місяців, основна увага приділяється особистому змісту проблем. Під час

корекції виробляється багато деталей, ефект розвивається повільно та має постійний характер.

□ наддовга. Надтривала психокорекція може триватиме роками і зачіпає сфери свідомого та несвідомого. Багато часу присвячується розумінню сутності переживань. Ефект розвивається поступово, має тривалий характер.

7. З погляду обсягу завдань, які належить вирішити, виділяється корекція: загальна, приватна, особлива.

Загальна корекція означає заходи загальної корекції, які нормалізують мікрооточення клієнта, регулюючи психофізичні, емоційні навантаження відповідно до віку та індивідуальних можливостей, які оптимізують дозрівання психічних властивостей у людини, що саме по собі може сприяти усуненню психічних розладів та гармонізації людини у процесі подальшого розвитку.

Особлива або спеціальна психокорекція є набір методів, прийомів та організаційних форм роботи з клієнтом або групою клієнтів того ж віку, які найефективніші для досягнення конкретних завдань формування особистості, індивідуальних властивостей або розумових функцій, що виявляються в девіантній поведінці та складній адаптації (сором'язливість, агресивність, невизначеність, над нормальністю чи асоціальністю, нездатність діяти у відповідно до правил і зберегти передбачувану роль, чітко викладати свої думки, страх, схильність до стереотипу, конфлікт, переоцінку самооцінки і т. д.). Тому спеціальна корекція призначена для виправлення наслідків неправильного виховання, яке порушило гармонійний розвиток, соціалізацію особистості. Негативні аспекти можуть бути викликані як суб'єктивними, так і об'єктивними факторами.

У діяльності з корекції агресивної поведінки девіантних підлітків слід спиратися на такі принципи:

- індивідуально-особистісний підхід;
- опора на позитивні аспекти особистості;
- об'єктивність підходу до підлітків;

□ конфіденційність.

Метою діяльності щодо корекції агресивної поведінки девіантних підлітків є усунення негативних факторів, що сприяють десоціалізації. До таких факторів відносяться психічний, індивідуально-соматичний, соціальний позашкільний, соціальний шкільний.

Першим фактором є індивідуальний психічний, який включає: спотворення особистісних якостей, деформацію мотиваційної сфери, відсутність координації навичок спілкування, педагогічна зневага, затримка психічного розвитку.

Другий фактор, індивідуально-соматичний, передбачає наявність спадкових соматичних захворювань у підлітка, що призводить до відставання у фізичному розвитку.

Третій фактор - соціальний позашкільний, який включає в себе порушення прав підлітка дорослими, відсутність опіки або гіперопіки, залучення підлітків до незаконних дій, низький соціальний статус сімей, неадекватні сімейні стосунки.

Четвертим фактором є соціальний шкільний, до складу якого входять такі компоненти: негативний вплив на соціально-психологічний клімат класу, низький соціальний статус групи.

Для здійснення дій щодо корекції агресивної поведінки девіантних підлітків реалізуються такі напрямки діяльності:

1. Створення форм активної ефективної психолого-педагогічної допомоги та захисту для конкретного підлітка.
2. Формування позитивних орієнтацій цінності підлітків.
3. Залучення підлітків до суспільно корисної діяльності, формування різноманітних інтересів та захоплень.
4. Виховання активної людини, прищеплення їй якостей громадянина, сімейну людину, формування позитивної самооцінки.
5. Посилення фізичного та психічного здоров'я підлітків шляхом реалізації комплексу медико-психологічних та педагогічних та інших видів діяльності.

6. Формування правової культури підлітків.

7. Формування навичок «виживання» в умовах кризи сучасного суспільства [10].

При здійсненні корекції агресивної поведінки у девіантних підлітків у соціально-педагогічній діяльності використовуються різні форми роботи.

Форма – зовнішній вигляд, зовнішній контур; пристрій, структура чогось, система організації чогось; шлях існування та вираження будь-якого змісту. У педагогіці та психології форма визначає організаційний бік педагогічного явища.

Однією з провідних форм коригуючої роботи є організація спільної діяльності підлітків, педагогів - психологів та батьків.

Робота з корекції агресивної поведінки девіантних підлітків повинна проводитися паралельно з роботою з дорослими, його оточуючими, батьками та вчителями. Залежно від виявлених причин агресії необхідно зробити кілька акцентів під час роботи з дорослими [13]:

- зміна негативного ставлення до підлітка на позитивне ставлення;
- зміна стилю взаємодії з підлітками;
- розширення поведінкового репертуару дорослих за рахунок розвитку їх комунікативних навичок

Найголовніше в корекції - створити такі умови для підлітка, які б продемонстрували зразки мирних відносин між людьми, негативних прикладів агресивної поведінки.

Виховання, побудоване за принципами співробітництва (особливо у ній) є основною умовою запобігання агресії. Найкращою гарантією хорошого самоконтролю та адекватної поведінки у підлітків є здатність батьків володіти собою.

Корекція агресивної поведінки є одним із важливих напрямів у діяльності освітньої організації, і ця діяльність спрямована на вирішення індивідуальних проблем підлітка шляхом вивчення його особи, яка спрямована на його успішну соціалізацію та самовизначення [5].

Центральне місце у психолого-педагогічній діяльності з девіантними підлітками приділяється вихованню толерантності, яка є частиною моральної та соціальної освіти та спрямована на формування у підлітків негативного ставлення до порушень норм та правил поведінки. Тому основний наголос у корекційній роботі робиться на форму групової роботи за допомогою таких дій:

Запобігання причинам та наслідкам агресивної поведінки. Це можна зробити за допомогою групових обговорень на теми, пов'язані з проявами агресивної поведінки. Результатом такого навчання має стати формування групової думки, якої дотримуватимуться всі члени групи.

На додаток до обговорення можливі інші форми роботи: проведення рольових ігор, у ході яких відбуваються та грають основні ситуації, пов'язані з девіантною поведінкою та тиском з боку однолітків. У рольовій грі можна досягти особистого розвитку підлітка, навчання здатності протистояти переконанню, навичок спілкування в команді.

Основні соціальні навички, які можуть бути сформовані в підлітковій групі:

- 1) здатність чітко формулювати аргументи проти агресивного поведінки та здатність протистояти тиску однолітків;
- 2) організація вільного часу підлітків.
- 3) виховання, спрямоване формування сильних моральних переконань та толерантності підлітка.
- 4) посередництво - підключення до корекційної роботи не лише батьків, студентів, а також співробітників поліції, лікарів районної клініки, працівників прилеглих підприємств;
- б) подолання соціальної та педагогічної зневаги підлітком, що виявляється у вигляді обмеженого словникового запасу, бідності знань про навколишній світ, недостатнє оволодіння багатьма навичками.

У роботі з корекції агресивної поведінки девіантних підлітків використовуються колективні та індивідуальні форми роботи [24]:

- диспут, дебати, дискусія чи спеціально організована словесна дуель, під час якої відбувається демонстративне зіткнення думок з будь-якої проблеми. Диспут розвивається в ході оцінок, аргументів, семантичних зв'язків із реальним життям, використання особистого досвіду, який використовується учасниками спору. У дебатах є елементи монологу та діалогу. Діалогічні елементи надають емоційного відтінку дискусіям, а монологи служать для вираження свого логічного змісту. Як виховний потенціал суперечки можна назвати навик демонстративно, обґрунтовано викладати свою точку зору, підтримувати самовладання та спокій, критикувати, поважати думку супротивника;
- консультування – професійна допомога у пошуку рішення його проблемної ситуації. Консультування може бути визначене як конкретний зв'язок між людьми, в якому можливий режим спілкування, який дозволяє іншій людині вивчати свої почуття, думки та поведінка, щоб отримати більш чітке уявлення про себе, а потім відкрити та використовувати свої сильні сторони, ресурси.

Отже, під час корекції агресивної поведінки девіантних підлітків використовуються такі форми роботи: гра, дискусія, консультування, навчання, які сприяють прийняттю норм поведінки підлітками.

Цілеспрямована робота з підлітками з корекції агресивного поведінки сприяє прийняттю підлітків соціальних норм, розвитку їх здатність критично оцінювати свої дії, враховувати думки своїх однолітків та дорослих, підвищує їх соціальну зрілість.

Таким чином, успіх корекції агресивної поведінки девіантних підлітків залежить від того, наскільки грамотно враховуватимуться всі негативні фактори, що впливають на конкретного підлітка, та будуть обрані відповідні форми для корекційної роботи із цим підлітком.

Щоб визначити зміст корекції агресивної поведінки девіантних підлітків, необхідно проаналізувати роботу конкретної освітньої організації та на основі отриманих результатів розробити програму корекції агресивної поведінки девіантних підлітків.

Висновки першого розділу

Агресивна поведінка - це форма соціальної поведінки, в тому числі зловмисна пряма або опосередкована взаємодія між людьми, які загрожують чи завдають шкоди іншим.

Основними причинами агресивної поведінки є: недостатній розвиток інтелекту та навичок спілкування, зниження рівня саморегуляції, слаборозвинена провідна діяльність, низька самооцінка, порушення у взаємовідносинах з однолітками, фізичне, психологічне чи сексуальне насильство, негативний вплив братів та сестер (відмова, суперництво, ревності та жорстокість з їхнього боку), прагнення привернути увагу інших, бажання отримати результат, бажання бути головним, захист і помста, бажання підкреслити своє перевага.

Девіантна поведінка проявляється у вигляді дисбалансу психічних процесів, неадекватності, порушення процесу самоактуалізації або форми відхилення від морального та естетичного контролю над власною поведінкою. На формування девіантної поведінки підлітків можуть впливати соціальні фактори, розбудова самооцінки, патологія психічного здоров'я, а також індивідуальні та особисті фактори.

Девіантна поведінка може бути і причиною, і наслідком агресії та проявів агресивної поведінки серед підлітків.

При корекції агресивної поведінки девіантних підлітків використовуються такі форми роботи: гра, дискусія, консультування, навчання, які сприяють прийняттю норм поведінки підлітками. Цілеспрямована робота з підлітками з корекції агресивної поведінки сприяє прийняттю підлітків соціальних норм, розвитку їхньої здатності критично

оцінювати свої дії, враховувати думки своїх однолітків та дорослих, підвищує їх соціальну зрілість.

Отже, успіх корекції агресивної поведінки девіантних підлітків залежить від того, наскільки грамотно враховуватимуться всі негативні фактори, що впливають на конкретного підлітка, та будуть обрані відповідні форми для корекційної роботи із цим підлітком.

Для визначення агресивності девіантних підлітків можливо використання наступних критеріїв: визначення типу акцентуацій характеру, визначення рівня проявів агресивності.

II. Розробка програми корекції агресивної поведінки девіантних підлітків.

2.1. Організація та методи дослідження

У дослідженні взяли участь 42 учні 8-10 класу. Усі підлітки навчаються у звичайних школах України.

Досліджувалося 15 підлітків у яких за допомогою тестування Басси-Дарки, було виявлено схильність до агресивної поведінки. Наведено у таблиці 1. Учні під номерними знаками від 1 до 15.

А. Басс і А. Дарки виділили такі види реакцій:

1. Фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої особи.
2. Непряма – агресія, манівцем спрямована на інше особа чи ні на кого не спрямована.
3. Роздратування – готовність до прояву негативних почуттів найменшому збудженні (запальність, грубість).
4. Негативізм - опозиційна манера у поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти звичаїв і законів.
5. Образа – заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні та вигадані дії.
6. Підозрілість – в діапазоні від недовіри та обережності до відношення людей. Переконавання в тому, що інші люди планують і завдають шкоди.
7. Вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск), і через зміст словесних відповідей (прокляття, небезпеки).
8. Почуття провини – висловлює можливе переконавання суб'єкта у цьому, що він є поганою людиною, що чинить зло, а також відчуваються їм докори совісті [25].

Результати експерименту представлені у Таблиці 1 на с.29

Таблиця 1

	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	Сер.б.
Фізична агресія	10	7	7	6	8	8	10	8	9	5	6	9	7	5	10	7.7
Верб. агресія	7	6	5	5	5	5	8	5	3	7	7	3	6	4	7	5.5
Опосер. агресія	10	9	9	9	8	8	10	6	6	8	6	7	8	5	10	7.9
Індекс агресивн.	27	22	21	20	21	21	28	19	18	20	19	19	21	14	27	21.1
Негативізм	3	4	4	4	4	3	2	2	5	2	4	4	3	5	5	3.6
Роздратов.	8	7	4	8	6	6	6	6	7	6	6	8	8	8	6	6.7
Підозрілість	8	4	6	6	5	5	5	6	7	7	5	5	6	6	4	5.7
Образа	5	6	6	5	5	5	4	4	6	6	7	7	8	8	8	6.0
Індекс ворожості	13	10	10	14	10	10	9	10	13	13	12	13	14	14	10	11.6
Відчуття провини	7	6	6	6	5	7	7	7	8	8	7	8	6	8	9	7

Індекс агресивності вираховується за шкалами 1,2,3 і становить 21,1 за норми 21 ± 4 .

Індекс ворожості визначається за шкалами 6 та 7 і становить 11,6 при нормі $6-7 \pm 3$.

Насамперед, слід звернути увагу на високий рівень ворожості у групі підлітків - 11,6 балів за норми 11 балів.

Згідно з представленими даними високий рівень ворожості спостерігається у 8 підлітків (01, 04, 09, 10, 11, 12, 13, 14), у решти 7 підлітків індекс ворожості в нормі

Рівень підозрілості низький, лише в одного підлітка виявлено високий рівень підозрілості (01) Цей підліток з оточуючими тримається

насторожено, вважаючи, що багато хто його не любить по тих чи інших причин.

Кілька підлітків відчують образи, заздрощі або ненависті до оточуючих (13, 14, 15). Ці підлітки досить легко дратуються і здатні до агресивних дій, що є наслідком їхнього роздратування.

Рівень індексу агресивності у групі середній – по середньому 21,1 при нормі 17-25 балів. При цьому троє підлітків мають високий індекс агресивності (01, 07, 15), один підліток із низьким рівнем агресивності (14) та 11 осіб з нормальним рівнем індексу агресивності. Рівень фізичної агресії у групі вище середнього, також п'ятеро підлітків мають високий рівень фізичної агресії (01, 07, 09, 12, 15).

Схильні до роздратування, запальності, прояву різкості або грубості 6 підлітків (01, 02, 03, 04, 07, 15). У чотирьох підлітків (01, 10, 11, 15) спостерігається високий рівень вербальної агресії (вираження агресії через сварки, крик, вереск і т.д.), у інших цей показник у межах норми.

Таким чином, робимо висновок, що досліджуваної групи підлітків властиві прояви агресивної поведінки у тих чи інших формах: фізична, вербальна, непрямая, або дратівливість, негативізм і образа на навколишній світ. За характерологічними особливостями на провідних позиціях знаходяться акцентуації циклотимного та неврівноваженого типу, а також збудливість, тривожність та демонстративність.

Найчастіше акцентуації характеру створюють передумови для формування агресивної поведінки, особливо у підлітковому віці та за наявності девіацій. Для того щоб уникнути відхилень у поведінці дітей, батькам та педагогам слід вчасно звернути увагу на особливості характеру дитини. Знаючи тип акцентуації характеру дитини, «місця найменшого опору» у характері та уникаючи, по можливості, несприятливих соціально-психологічних впливів, можна запобігти формуванню поведінки, що відхиляється.

При кожному типі акцентуації є властиві йому, відмінні з інших типів, «слабкі місця». Оскільки підлітковий вік є кризовим, особливості характеру підлітка часто загострюються, а при дії тривалих психогенних факторів, що адресуються до «місця найменшого опору», можуть наступати тимчасові порушення адаптації, відхилення у поведінці. При цьому для кожного типу акцентуації існують свої більш менш характерні форми девіантної поведінки.

Для визначення акцентуацій характеру підлітків використовувалася методика визначення акцентуацій характеру К. Леонгарда.

З групою обраних підлітків проводилася діагностика на виявлення проявів агресивної поведінки.

Методика визначення акцентуацій характеру К. Леонгарда (Додаток 2). Тест призначений для виявлення акцентуацій характеру, тобто певного напрямку характеру. Опитувальник включає в собі 88 питань, 10 шкал, що відповідають певним акцентуаціям характеру

Акцентуації характеру визначалися за такими шкалами:

1. Гіпертимна – підвищений фон настрою у поєднанні зі спрагою діяльності, високою активністю, заповзятливістю.
2. Збудлива – підвищена імпульсивність, послаблення контролю над спонуканнями та потягами.
3. Емотивна – чутливість, вразливість, глибина переживань у сфері тонких емоцій у духовному житті.
4. Педантична – ригідність, інертність, довге переживання травмуючих подій.
5. Тривожна - високий рівень тривожності, схильність до страхів, підвищена боязкість і полохливість.
6. Циклотимна – періодична зміна гіпертимічних (підвищений настрій, активність) та дистимічних (знижений настрій, загальмованість) фаз.
7. Демонстративна - демонстративна, театральна поведінка, егоцентризм, жага постійної уваги до своєї особи.

8. Неврівноважена - слабоволість, непосидючість, схильність до ледарства і розваг, боягузтво, безініціативність.

9. Дистимна – знижений фон настрою, фіксація на похмурих сторони життя, ідеомоторна загальмованість.

10. Екзальтована - великий діапазон емоційних станів, схильність легко приходити в захват від одних подій та у повний відчай від інших.

Результати групи наведені у Таблиці 2

Таблиця 2

	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	Сердн. бал
Гіпер тимність	18	15	15	18	18	18	18	18	15	15	18	18	15	18	18	17
Збудливість	18	15	21	21	18	18	18	18	15	15	15	15	15	18	18	17.2
Емотивність	15	15	15	15	12	12	18	18	18	12	12	12	15	15	15	14.6
Педантич ність	15	15	18	15	18	18	15	15	15	15	18	18	18	15	15	16.2
Тривожність	18	18	18	21	21	18	18	15	15	15	15	12	12	15	18	16.6
Циклотиміч ність	21	21	18	18	21	21	21	18	18	18	15	15	18	18	21	18.8
Демонстрати вність	15	15	15	15	15	21	15	15	18	18	15	18	18	18	15	16.4
Неврівнова женість	18	18	18	18	21	18	21	21	18	18	15	15	18	21	18	18.4
Дистимність	12	12	15	15	15	15	12	12	12	18	12	12	15	12	12	13.4
Екзальто ваність	15	12	12	12	12	15	15	15	18	15	12	12	12	12	15	13.6

Таким чином, бачимо, що на провідних позиціях знаходяться акцентуації циклотимного та неврівноваженого типу. Головна риса таких підлітків – відсутність волі і потяг до легких задовольень. У них немає бажання вчитися. Існує високий рівень можливої алкоголізації, те ж саме

можна сказати і про наркотики. Досить характерні для таких підлітків втечі з дому. Спочатку вони тікають від труднощів (навчання, покарань тощо), потім - на пошуки розваг. Також слід звернути увагу на такі акцентуації як гіпертимність, збудливість, тривожність та демонстративність.

Агресивність тут проявляється в манері поводитися зухвало в громадських місцях, провокувати конфлікти та зіткнення. Загроза покарання за скоєні провини штовхає на демонстративну агресивну поведінку, а також повертає до демонстраційного суїциду.

2.2. Способи корекції агресивної поведінки девіантних підлітків

Вирішення проблеми корекції агресивної поведінки у підлітковому середовищі є на сьогоднішній день важливим теоретичним та суспільним завданням, оскільки світова спільнота відносить проблему агресії до глобальної проблеми людства.

З цих позицій важлива розробка загальнометодологічних підходів до її вирішення, які значною мірою визначаються парадигмами гуманітарних наук, зокрема, психології.

Основною стратегічною метою є організація корекційно-розвиваючого простору, що забезпечує зниження агресивності до навколишнього світу та суспільства.

Впершу чергу методики корекції повинні адаптувати учасників до життя в соціумі, допомогти у вирішенні внутрішніх конфліктів, навчити звертатися по допомогу, сформувати навичку адаптації до тих, кого раніше не сприймали, орієнтувати соціально прийнятні форми активності, стимулювати особистісне зростання та саморозвиток, мотивувати на досягнення успіху у діяльності.

Предметом корекції є не так власне агресивна поведінка, скільки мотиваційний, емоційний, вольовий і моральні компоненти саморегуляції. Тому прийоми корекційно-психологічного впливу спрямовані на навчання підлітків відмови від звичних способів агресивного реагування, навчання оцінки соціальних ситуацій, підкріплення поведінки, що відхиляється

формуванням більш адаптивних поведінкових патернів, посилення та розширення продуктивних поведінкових реакцій [4].

Розглянемо основні напрямки корекції:

1. Консультаційна робота з батьками та педагогами, спрямована на зняття провокуючих факторів агресивної поведінки у підлітків;
2. Навчання підлітків конструктивним поведінковим реакціям проблемної ситуації, зняття деструктивних елементів у поведінці;
3. Формування усвідомлення своїх емоцій, почуттів інших людей;
4. Навчання підлітків технікам та способам управління власним гнівом.
Розвиток контролю за деструктивними емоціями;
5. Навчання підлітків вираженню свого гніву прийнятними способами, безпечними для себе та оточуючих;
6. Розвиток позитивної самооцінки.

Консультаційна робота з батьками та педагогами може відбуватися у вигляді консультаційних бесід.

Починати роботу з батьками має сенс із встановлення єдиних правил та умов, які пропонуються дитині в сім'ї (межі дозволеного). Оскільки перша соціальна інтеграція дитини відбувається в сім'ї, засвоєння правил взаємодії з іншими людьми: що можна, а що ні, важливо встановити соціальні стандарти поведінки всередині та поза сім'єю.

Досвід роботи з батьками агресивних дітей показує, що вони не можуть погодитися на виконання власних вимог. Психолог повинен сумлінно працювати, щоб допомогти батькам встановити чіткі правила і вимоги, а також обов'язки дитини.

Важливо, щоб батьки мали чітку виховну установку, встановлюючи правила для дітей і встановлюючи ці правила як психологічний простір для конфліктів у багатьох сім'ях. У сім'ях агресивно налаштованих дітей ця зона є зоною «відкритого фронту», яка є зоною постійних конфліктів. Ось чому психологу важливо застосовувати умови, узгоджені його/її батьками.

Нормалізація батьківсько-дитячих та педагогічно-учнівських стосунків має і для профілактики, і для корекції суттєве значення, оскільки часто дорослі не знають і не вміють діагностувати емоційний стан, емоційні потреби дитини, не мають навичок ефективної взаємодії з агресивною дитиною чи учнем. Робота з батьками, чий діти налаштовані агресивно, повинна включати освіту щодо причин і факторів, що провокують агресивні реакції дітей. Крім виховної функції, психолог повинен допомагати батькам розвивати позитивне ставлення до дитини, вміння підтримувати її.

Якщо дитина повертається зі школи напруженою, батькам рекомендується, запропонувати погуляти на свіжому повітрі, пограти у футбол. Агресія переходить в фізичне навантаження, гра викликає в підлітка позитивні емоції. Емоції підлітка піддаються швидким змінам.

Досвід соціально-педагогічної та психологічної роботи з агресивними учнями дав змогу сформулювати теоретичні та практичні положення роботи з агресивними учнями в навчальних закладах, де головним є первинна, вторинна та третинна психопрофілактика агресивної поведінки, раннє виявлення всіх форм агресії, соціально-психологічної корекції поведінки та особливостей особистості студента.

На жаль, до сьогодні багато емоційних проблем у учнів виникає через агресію та емоційну неврівноваженість викладача. При роботі з викладачами можна використовувати консультації, лекції, бесіди та тренінги з психологічної компетентності вчителів. Дуже ефективними можуть бути семінари з розвитку, практичні курси та соціально-психологічні тренінги, спрямовані на тренування комунікативних навичок партнерів

Соціально-психологічна робота з педагогами та батьками має бути спрямована на зміцнення взаємовідносин між учнями та дорослими. Досвід показує, що коли присутність дитини є необхідною умовою в роботі з батьками, вона небажана в роботі з вчителями, то вчителя спочатку треба навчити приймати учня таким, яким він є. Іноді для того, щоб учня помітили, достатньо запросити вчителя чи класного керівника на окремі частини уроку,

де учень виявляє позитивну сторону. Роботу з батьками агресивного учня слід починати з консультування та навчання ефективним способам спілкування з молоддю, перш ніж залучатися до групової роботи.

Робота з батьками та вчителями може проводитись у вигляді консультативної роботи - обговорення, спрямованої на навчання підлітків конструктивним поведінковим реакціям на проблемні ситуації, зняття провокуючих факторів агресивної поведінки.

Корекція агресивності підлітків засобами безпосередньої взаємодії з психологом передбачає:

- Зниження рівня особистої тривожності.
- Формування усвідомлення особистих емоцій, а також почуттів іншої людини, розвиток емпатії.
- Формування навиків самоконтролю та саморегуляції своїх емоційних станів.
- Поведінкова терапія, спрямована на розширення спектра поведінкових реакцій у проблемній ситуації.
- Індивідуальна робота з корекції недоліків інтелектуальної, моральної, емоційно-вольової сфер.
- Включення підлітка в спортивні командні ігри (каналізація агресії, взаємодія в колективі, дотримання визначених правил)

Підлітку під час обговорення потрібно розповісти, як потрібно керувати своєю агресією та гнівом. Навчити його правильності подачі свого емоційного стану батькам, однолітка, вчителям.

Підлітків можна навчити виявляти свої негативні емоції у формі адекватного "Я-висловлювання", коли в одній фразі слід виразити:

- подію, через яку розпалилися пристрасті, описати ситуацію, яка призвела до виникнення проблеми або конфлікту;
- свою реакцію на події, пояснити, що підліток може дати волю своїм негативним почуттям, але проявити їх у прийнятній формі;

- показати можливий кращий результат, оптимальний вихід з даної ситуації.
- Головною задачею для підлітка постає не ввічливість і м'якість, а прямота.

Коли почуття люті і гніву повертаються, варто зробити розслаблюючі вправи:

- порахувати до 10;
- зробити 10-12 глибоких вдихів і видихів;
- походити, якщо це можливо, по приміщенню;
- розірвати який – не будь непотрібний папір;
- зігнати свої негативні емоції на якомусь непотрібному і безпечному предметі;
- розрядити емоції якоюсь корисною роботою: прибиранням приміщення, пранням, роботою в саду або спортивною грою, бігом.

Таким чином, психологічна корекція агресивних форм поведінки містить у собі широкий арсенал методів, серед яких провідне місце займають корекція через гру; корекція через вилучення зі звичного оточення в коригуючи середовище або групу; корекція агресивної поведінки через творче самовираження (малювання, конструювання, заняття музикою та іншими видами творчої діяльності); корекція агресивної поведінки через сублімування агресії в соціально схвалюваній діяльності, наприклад у спорті (підлітків зі стійкою агресивною поведінкою доцільно прилучати до групових видів спорту, що вимагають навичок співробітництва (агресивні види спорту, які можуть зашкодити підлітку – небажані); корекція агресивної поведінки через участь у тренінгових заняттях з метою формування навичок конструктивної взаємодії; корекція агресивності за допомогою поведінкових методів.

Агресивні підлітки характеризуються крайньою самооцінкою (максимально позитивною, або максимально негативною), підвищеною тривожністю, страхом перед широкими соціальними контактами, егоцентризмом, невмінням знаходити вихід з важких ситуацій. Дані

численних досліджень показують, що підлітки з низькою самооцінкою схильні до депресивних тенденцій.

Підлітки з адекватною самооцінкою мають велике поле інтересів, активність їх спрямована на різні види діяльності, а також на міжособистісні контакти, які помірні й доцільні, спрямовані на пізнання інших і себе в процесі спілкування. Підлітки з низькою самооцінкою схильні депресивним тенденціям. Підлітки з тенденцією до сильного завищення самооцінки виявляють достатню обмеженість у видах діяльності і більшу спрямованість на спілкування, причому слабозмістовне.

Особливості самооцінки впливають на всі сторони його життя: емоційне самопочуття і взаємини з оточуючими, розвиток творчих здібностей, і успіхи в навчанні. За низької самооцінки підліток недооцінює свої можливості і прагне до виконання тільки найпростіших завдань, що заважає його самоствердженню. Чим вищий ступінь самоприйняття, тим більше підліток вірить у свої власні можливості, успішне завершення починань і тим більших успіхів у підсумку досягає. Однак неадекватно завищена самооцінка також може служити джерелом особистісних проблем. Причому окремі вчені виявили, що низька самооцінка передуює депресивним реакціям чи є їх причиною, інші вважають, що депресивний афект проявляється спочатку, а потім перетворюється в агресивну поведінку підлітка.

Навчання підлітків конструктивним поведінковим реакціям у проблемної ситуації, зняття деструктивних елементів у поведінці відбувається через використання тренінгових вправ наведених нижче.

Вправа „Інтерв'ю”: Підліток відповідає на поставлені запитання: твій улюблений колір, твої улюблені фрукти, куди ти любиш ходити під час канікул, у вільний час, чим любиш займатися у вихідні, твій улюблений урок, що тебе найбільше радує, що засмучує, чи є в тебе друг, твоя улюблена пісня тощо.

Гра „Що це означає?": Підлітку дають таблицю, в якій написано назви відчуттів (задоволення, невдоволення, злість, втома, здивування, сором, радість, полегшення, гнів, нетерпимість), і просять пояснити, як він розуміє кожне з почуттів.

Гра „Чортеня": Перед учнем кладуть аркуш паперу, поділений на дві частини. Одна має заголовок „Мій янгол-охоронець", інша-- „Чортеня". Педагог. Згадай ситуацію, коли ти сердився, втратив контроль над собою, заподіяв зло кому-небудь. Дозволь своїй пам'яті відновити ці події. (Пауза.) Згадай, будь ласка, що ти тоді говорив собі подумки, що тобі говорило твоє чортеня. Адже в кожному з нас сидить таке чортеня, яке вмовляє скоїти щось неприємне. Згадай, як воно тебе підбурювало, що говорило тобі. Ти зміг би написати на папері ці слова? Обговорення.

Гра „Янгол-охоронець": Психолог (педагог) пропонує згадати ситуацію, коли підліток зміг себе втримати від протиправних дій, і просить записати фрази, які той говорив собі при цьому. Далі психолог рекомендує завжди аналізувати конкретну ситуацію та прислухатися до порад „янгола-охоронця".

Вправа „Я у своїй уяві ": Психолог пропонує уявити ситуацію, що спричиняє агресивну поведінку -- гнів, злість. Педагог. Уяви собі, що... (опис подій). Прислухайся до своїх думок і почуттів, адже це сигнал, щоб ти сказав собі: „Стоп! Мене починає провокувати моє чортеня...". Уяви, що ти глибоко дихаєш. Ї твоє напруження спадає. Ти говориш собі: „Думай про те, що зробити, і не думай про те, що ти злий ". (Пауза.) Подумай, зараз твоя проблема в тому, що робити. Дихай глибше, сконцентруйся, час вирішити це питання. Уяви, як ти поведешся в цій ситуації. Скажи, що ти вважаєш за потрібне, можеш навіть похвалити себе.

Вправа на уяву „Я режисер власного життя ": Психолог (педагог) пропонує підлітку уявити найбільш імовірну ситуацію, що спричиняє агресивну поведінку. Але зараз він уже сам режисер свого життя, і може

спроєктувати свої думки, поведінку в ту мить, коли гнівається. Те, що відбувається, залежить від нього самого.

Вправа на уяву „На березі моря ”: Психолог. Уяви, що ти на березі моря. Хлюпочешся у воді. Досхочу накупавшись, виходиш, лягаєш на прогрітий сонцем пісок пляжу. Затуляєшся руками від яскравого сонця. Розкидаєш у приємних лінощах руки і ноги. Набираєш у руки уявний пісок. Сильно стиснувши пальці в кулак, утримуєш його. Посипаєш коліна піском, поступово розкриваючи пальці. Безсильно опускаєш руки вздовж тіла: ліньки рухати важкими руками.

Вправа „Життєве кредо ”: Потрібно представити так зване життєве кредо- якесь висловлювання, девіз, що допомагає в житті, відбиває індивідуальність, ставлення до світу й до себе.

Вправа „Мої риси ”: Опишіть свої гарні й погані риси, свій ідеал, своє реальне «Я» та яким хотілося б бути, щоб гарно почуватися в житті.

Вправа „Хлопець із жахливим характером,,: Психолог читає притчу: ...Жив собі хлопець із жахливим характером. Якось батько дав йому ящик із цвяхами і сказав по одному забивати у паркан щоразу, коли син втратить терпіння і посвариться з кимось. Першого дня хлопець забив 37 цвяхів. Згодом він навчився володіти собою, і кількість забитих цвяхів щодня зменшувалася. Хлопець зрозумів, що легше навчитися володіти своїми емоціями, ніж забивати цвяхи.

Нарешті настав день, коли він не забив жодного цвяха. Син підійшов до батька і сказав, що в цей день не забив жодного цвяха. Тоді батько наказав синові витягати з паркана по одному цвяху в той день, коли він не втратить самоконтролю і ні з ким не посвариться. Минали дні, і згодом син зміг сказати батькові, що в паркані не залишилося жодного цвяха.

Батько підвів сина до огорожі і сказав: „Ти добре зробив, синку, але подивися, скільки дірок залишилося... Огорожа вже ніколи не буде такою, як колись...”.

Обговорення. Психолог: Коли ви з кимось сваритеся й кажете йому щось неприємне, ви залишаєте в його душі такі рани, як ці дірки. І рани залишаються, незважаючи на те, скільки разів потім ви попросите вибачення. Словесні рани заподіюють такий біль, як і фізичні. Намагайтеся якнайменше залишати «рани» на своєму шляху.

Існує цілий пласт методик, заснованих на механізмі терапії творчого самовираження. Ось деякі з них:

- 1) створення творчих творів (оповідань, малюнків, фотографій тощо);
- 2) творче спілкування з природою (з пошуком себе в природі через співзвуччя з рослинами, тваринним світом, ландшафтами);
- 3) творче спілкування з культурною спадщиною (пошук співзвучного у літературі, мистецтві, тощо);
- 4) колекціонування;
- 5) проникливо-творче занурення в минуле;
- 6) ведення щоденникових записів;
- 7) творчий пошук душі у повсякденному (незвичайне у звичайному можна побачити, відчутти лише пізнаючи просте по своєму, особистісно).

Для того, щоб попередити агресивну поведінку підлітків, треба дотримуватись ряду профілактичних заходів.

Під психопрофілактикою розуміють систему державних і громадських соціальних, гігієнічних, лікувально-просвітницьких заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я. Нормалізація стосунків між батьками та дітьми є важливою як для профілактики, так і для корекції, оскільки дорослі часто не усвідомлюють та нездатні діагностувати емоційний стан і потреби дитини, а також відсутність навичок ефективної взаємодії з агресивною дитиною чи учнем.

Серед провідних шляхів профілактики комунікативних девіації учнів можна визначити:

- ознайомлення школярів зі змістом і особливостями комунікативно повноцінного життя;
- залучення учнів до активного спілкування, діяльності за інтересами;
- організацію спілкування, що дає можливість залучити переважну частину схильних до агресивної поведінки учнів до цікавої, спільної роботи в позаурочний час;
- проведення ранньої діагностики і педагогічної корекції комунікативних девіацій;
- оздоровлення середовища і надання допомоги неповнолітнім, які опинилися в несприятливих умовах життя і виховання;
- реалізацію індивідуального підходу з опорою на позитивні якості;
- організацію самовиховання підлітків.

Інструментами в профілактичній роботі соціального педагога мають стати рольові та ділові ігри; педагогічна психотерапія; аутотренінги; мозкові атаки; клуби спілкування підлітків “групи ризику”; авансування довірою; тренінги; моделювання конфліктних ситуацій; інтерактивні методи навчання; створення ситуацій успіху; тематичні акції тощо.

Таким чином, профілактика вербальної агресії в соціально-педагогічній сфері спрямована на допомогу підліткам, які зазнають труднощі в спілкуванні через проблеми і вади розвитку, емоційно-вольової сфери, неправильної поведінки, невміння налагодити спілкування, нездатності до комунікації. Завданнями соціального педагога є: раннє виявлення дітей, які відчувають труднощі в спілкуванні, надання допомоги педагогам предметникам і батькам з метою мінімізації негативних комунікативних проявів, проведення спеціальної профілактики та корекції вербальної агресії, формування нових нормативних моделей комунікативної поведінки підлітків.

З наведеного випливає, що комплексна програма психологічної профілактики агресивної поведінки підлітків спрямована на: розвиток адекватної оцінки, виховання та розвиток навичок самоконтролю,

саморегуляції, уміння прогнозувати наслідки своєї поведінки, розвиток конструктивної поведінкової компетентності, толерантності.

Отже, особливостями соціально-педагогічної та психологічної роботи з агресивними учнями є: різноспрямована робота (батьки, вчителі, учні), дотримання ефективної профілактики, довірливі стосунки між дорослими та учнями, активна взаємодія сім'ї та школи, емпатія.

Аналіз соціально-психологічної роботи з агресивними студентами, дозволяє вважати доцільною практичну роботу, яку необхідно проводити одночасно в різних напрямках. Важливою передумовою корекції та профілактики є зміна у ставленні до навколишнього середовища з боку агресора та жертви та розвитку соціальних навичок неагресивного поводження з негативними ситуаціями; побудова довірливих стосунків з дорослими; Формування просоціальних норм поведінки та ставлення у дорослих.

Тому робота психолога щодо профілактики агресивної поведінки підлітків має бути комплексною та системною. Це поєднання елементів, прийомів і вправ різних напрямків психокорекційної роботи. Також робота психолога має бути не епізодичною, а проводитися на постійній основі.

Тільки координуючи спільні зусилля підлітків, батьків та вчителів, можна досягти реальних результатів у запобіганні агресивної поведінки. Психопрофілактична робота не може обмежуватися індивідуальними засобами впливу і корекції, які застосовуються безпосередньо до підлітка або його мікросередовища. Така робота потребує узгодженості та взаємозв'язку між різними типами навчальних закладів, починаючи з дитячого садка, школи до професійного (училища, технікуму), а потім — вищого навчального закладу, включаючи виконавчі державні структури різного типу, соціальні інститути, тощо.

Висновок

Метою проведеного дослідження було визначити причини агресивної поведінки девіантних підлітків, та визначення умов її корекції. Для досягнення поставленої мети була вивчена психолого-педагогічна література щодо проблеми корекції агресивної поведінки девіантних підлітків; визначено особливості та причини агресивної поведінки та девіацій підлітків; а також виявлені способи корекції агресивної поведінки.

Вивчення та аналіз теоретичних джерел відповідно до проблеми дослідження дозволило зробити певні висновки.

Агресивна поведінка - це форма соціальної поведінки, в тому числі зловмисна пряма або опосередкована взаємодія між людьми, які загрожують чи завдають шкоди іншим.

Основними причинами агресивної поведінки є: недостатній розвиток інтелекту та навичок спілкування, зниження рівня саморегуляції, слаборозвинена провідна діяльність, низька самооцінка, порушення у взаємовідносинах з однолітками, фізичне, психологічне чи сексуальне насильство, негативний вплив братів та сестер (відмова, суперництво, ревності та жорстокість з їхнього боку), прагнення привернути увагу інших, бажання отримати результат, бажання бути головним, захист і помста, бажання підкреслити свої переваги.

Девіантна поведінка проявляється у вигляді дисбалансу психічних процесів, неадекватності, порушення процесу самоактуалізації або форма відхилення від морального та естетичного контролю над власною поведінкою. На формування девіантної поведінки підлітків можуть впливати соціальні фактори, перебудова самооцінки, патологія психічного здоров'я, а також індивідуальні та особисті фактори.

Девіантна поведінка може бути і причиною, і наслідком агресії та проявів агресивної поведінки серед підлітків. При корекції агресивної поведінки девіантних підлітків використовуються такі форми роботи: гра,

дискусія, консультування, навчання, які сприяють прийняттю норм поведінки підлітками.

Цілеспрямована робота з підлітками з корекції агресивної поведінки сприяє прийняттю підлітків соціальних норм, розвитку їх здатності критично оцінювати свої дії, враховувати думки своїх однолітків та дорослих, підвищує їхню соціальну зрілість.

Отже, успіх корекції агресивної поведінки девіантних підлітків залежить від того, наскільки грамотно враховуватимуться всі негативні фактори, що впливають на конкретного підлітка, та будуть обрані відповідні форми для корекційної роботи із цим підлітком.

Для визначення агресивності девіантних підлітків можливо використання наступних критеріїв: визначення типу акцентуацій характеру, визначення рівня проявів агресивності.

З групою девіантних підлітків проводилася діагностика по методикам: характерологічний опитувальник К. Леонгард та опитувальник Баса-Дарки з метою виявлення прояву агресивної поведінки.

Було виявлено високий рівень ворожості у групі підлітків. 11,6 балів за норми 11 балів. Рівень індексу агресивності у групі середній - по середньому 21,1 за норми 17-25 балів. При цьому троє підлітків мають високий індекс агресивності. Рівень фізичної агресії у групі вище середнього, також п'ятеро підлітків мають високий рівень фізичної агресії.

Список використаних джерел:

1. "Should You Feel or Flee Your Emotions?". Psychology Today. Retrieved 2020
2. Анастаси, А. Психологічне тестування [Текст]: книга 2
3. Белинская, Е. П. Соціальна психологія особистості . 2001
4. Бортникова, Л. Г. Особливості прояву агресивності у поведінці дітей підліткового віку
5. Буянов, М. И. Дитина з неблагополучної сім'ї. Записки дитячого психіатру.
6. Бэррон, Р. Агрессия [Текст] / Д. Ричардсон, Р. Бэррон. – СПб. 2005
7. Вікова психологія . Хрестоматія [Текст] / Под ред. Мухиной В. С., Хвостова А. А. - М. : «Академія», 2001
8. Выготский, Л. С. Педагогічна психологія [Текст] / Л. С. Выготский.- М.: Педагогика, 1991.- 480 с.
9. Глинський, Я. Девіантологія. [Текст] / Я. Глинський. - М. : Академія, 2000. - 270 с
10. Глинський Я. И. Ступені соціалізації індивіду
11. Голагузова М.А Соціальна педагогіка : ВЛАДОС, 2000.
12. Кон, И. С. Психологія ранньої юності . [Текст] / И. С. Кон. – М. : «Просвіта». - 1989 г. – 237 с.
13. Мудрик, А. В. Социальная педагогика 2002
14. Муньягисеньи, Э.Вплив несприятливих факторів мікросередовища на формування аддиктивної поведінки у підлітків / Э. Муньягисеньи // Психологическая наука и образование.- 2001
15. Невский, И.А. Вчителюо про дітей з відхиленнями у поведінці [Текст] / И.А. Невский.- М. : Просвещение, 1990.
16. Немов, Р. С. Психологія. Загальні основи психології
17. Олиференко, Л.Я. Соціально -педагогічна підтримка дітей групи ризику
18. Райх В. Аналіз особистості. - М., 1999

19. Реан А.А. Агресія і агресивність особистості. А. А. Реан. – СПб. : [б.и.], 2005
20. Реан А.А. Вивчення агресивності особистості 1999. – № 9
21. Реан, А. А. Соціалізація агресії [Текст] / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский // Соціальна педагогічна психологія. – 1999
22. Рубчевський, К.В. Форми проходження соціалізації особистості [Текст]
23. Семенюк Л.М. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків. - М.-Воронеж, 1996
24. Фурманов, И. А. Дитяча агресивність [Текст] : психодіагностика і корекція / И. А. Фурманов. – Мінск : Ильин В.П., 2006.
25. Хван А.А., Зайцев Ю.А., Кузнецова Ю.А. Стандартизація опросника А. Басса и А. Дарки [Текст] / А.А. Хван, Ю.А. Зайцев, Ю.А. Кузнецова // Психологическая диагностика.
26. Циркин, С. Ю. Довідник з психології і психіатрії дитячого і підліткового віку. 1999
27. Чукова А.С., Гриценко В.В. Теоретичні основи досліджування прощення як феномена міжособистісного спілкування // Психологічний журнал. - 2011. - Т. 32. - №5. - С. 16 – 22

Додаток 1

Опис методики

Опитувальник Леонгарда - Шмішека - особистісний опитувальник, який призначений для діагностики типу акцентуації особистості, є реалізацією типологічного підходу до її вивчення. Оpubліковано Р. Шмишеком в 1970 р.

Методика складається з 88 питань, на які потрібно відповісти «так» або «ні». Розроблено також скорочений варіант опитувальника. З допомогою даної методики визначаються наступні 10 типів акцентуації особистості (за класифікацією [К. Леонгарда](#)):

- **Демонстративний тип.** Характеризується підвищеною здатністю до витіснення.
- **Педантичний тип.** Особи цього типу відрізняються підвищеною ригідністю, інертністю психічних процесів, нездатність до витіснення травмуючих переживань.
- **Неврівноважений тип.** Характерна надмірна стійкість афекту.
- **Збудливий тип.** Підвищена імпульсивність, ослаблення контролю над потягами і спонуканнями.
- **Гіпертимічний тип.** Підвищений фон настрою у поєднанні з оптимізмом і високою активністю.
- **Дистимний тип.** Знижений фон настрою, песимізм, фіксація тіньових сторін життя, загальмованість.
- **Тривожний.** Схильність до страхів, боязкість і лякливість.
- **Циклотиметичний тип.** Зміна гіпертимічних і дистимічних фаз.
- **Екзальтований.** Легкість переходу від стану до захоплення станом печалі. Захват і печаль - основні супутні цього типу стану.
- **Емотивний тип.** Споріднена афективно-екзальтованому, але прояви не настільки бурхливі. Особи цього типу відрізняються особливою вразливістю й чутливістю.

Максимальний показник по кожному типу акцентуації - 24 бали. Ознакою акцентуації вважається показник вище 12 балів. Отримані дані можуть бути представлені у вигляді «профілю особистісної акцентуації».

Питання

1. Чи є ваше настрій у загальному веселим і безтурботним?
2. Схильні ви до образ?

3. Чи траплялося вам іноді швидко заплакати?
4. Чи завжди ви вважаєте себе правим у тій справі, яку робите, і ви не заспокоїтеся, поки не переконаєтеся в цьому?
5. Вважаєте ви себе більш сміливим, ніж у дитячому віці?
6. Чи може ваш настрій змінюватися від глибокої радості до глибокої печалі?
7. Перебуваєте ви в компанії в центрі уваги?
8. Чи бувають у вас дні, коли ви без достатніх підстав знаходитеся у похмурому і дратівливий настрій і ні з ким не хочете розмовляти?
9. Серйозний ви людина?
10. Чи Можете ви сильно сповнитися натхнення?
11. Заповзятливі ви?
12. Чи швидко ви забуваєте, якщо вас хтось образить?
13. М'якосердий ви людина?
14. Чи намагаєтеся ви перевірити після того, як опустили лист у поштову скриньку, чи не залишилося воно висіти в прорізі?
15. Чи завжди ви прагнете бути сумлінним у роботі?
16. Чи відчували ви в дитинстві страх перед грозою або собаками?
17. Чи ви вважаєте інших людей недостатньо вимогливими один до одного?
18. Чи дуже залежить ваш настрій від життєвих подій і переживань?
19. Чи завжди ви прямодушні зі своїми знайомими?
20. Часто ваш настрій буває пригніченим?
21. Чи був у вас раніше істеричний випадок або виснаження нервової системи?
22. Чи схильні ви до стану сильного внутрішнього занепокоєння чи пристрасного прагнення?
23. Чи важко вам тривалий час просидіти на стільці?

24. Чи боретесь ви за свої інтереси, якщо хтось надходить з вами несправедливо?
25. Змогли б ви вбити людину?
26. Чи Сильно вам заважає криво висить гардина або нерівно настелена скатертину, настільки, що вам хочеться негайно усунути ці недоліки?
27. Чи відчували ви в дитинстві страх, коли залишалися одні в квартирі?
28. Чи Часто у вас без причини змінюється настрій?
29. Чи завжди ви старанно ставитеся до своєї діяльності?
30. Чи швидко ви можете прогніватися?
31. Чи Можете ви бути відчайдушно веселим?
32. Чи Можете ви іноді цілком перейнятися почуттям радості?
33. Чи підходите ви для проведення розважальних заходів?
34. Висловлюєте ви зазвичай людям своє відверте думку з того чи іншого питання?
35. Чи впливає на вас вид крові?
36. Чи охоче ви займаєтеся діяльністю, пов'язаною з великою відповідальністю?
37. Чи схильні ви заступитися за людину, з якою вчинили несправедливо?
38. Чи важко вам входити в темний підвал?
39. Чи виконуєте ви копітку чорну роботу так само повільно і ретельно, як і улюблене вами справу?
40. Чи ви товариською людиною?
41. Чи охоче ви в школі декламували вірші?
42. Тікали ви з дитиною вдома?
43. Чи важко ви сприймаєте життя?
44. Чи бували у вас конфлікти і неприємності, які так вимотували вам нерви, що ви не виходили на роботу?

45. Можна сказати, що ви при невдачах не втрачаєте почуття гумору?
46. Зробите ви першим крок до примирення, якщо вас хтось образить?
47. Чи ви Любите тварин?
48. Чи вийдете ви з роботи або з дому, якщо у вас там щось не в порядку?
49. Мучать вас невизначені думки, що з вами або з вашими родичами трапиться якесь нещастя?
50. Чи вважаєте ви, що настрої залежить від погоди?
51. Утруднить вас виступити на сцені перед великою кількістю глядачів?
52. Чи Можете ви вийти з себе і дати волю рукам, якщо вас хтось навмисне грубо розсердить?
53. Чи багато ви спілкуєтеся?
54. Якщо ви будете чим-небудь розчаровані, прийдете в розпач?
55. Чи подобається вам робота організаторського характеру?
56. Наполегливо ви прагнете до своєї мети, навіть якщо на шляху зустрічається багато перешкод?
57. Чи може вас захопити кінофільм, що сльози-виступлять на очах?
58. Чи важко вам буде заснути, якщо ви цілий день роздумували над своїм майбутнім або якою-небудь проблемою?
59. Чи доводилося вам у шкільні роки користуватися під-, казками або списувати у товаришів домашнє завдання?
60. Чи важко вам піти вночі на кладовищі?
61. Чи слідкуєте ви з великою увагою, щоб кожна річ у хаті лежала на своєму місці?
62. Чи доводилося вам лягти спати в гарному настрої, а прокинутися в пригніченому і кілька годин залишатися в ньому?
63. Чи Можете ви з легкістю пристосуватися до нової ситуації?
64. Чи є у вас схильність до головного болю?

65. Чи Часто ви смієтеся?
66. Чи Можете ви бути привітним з людьми, не відкриваючи свого справжнього ставлення до них?
67. Чи можна вас назвати жвавим і жвавим людиною?
68. Чи Сильно ви страждаєте через несправедливість?
69. Чи можна вас назвати пристрасним любителем природи?
70. Чи є у вас звичка перевіряти перед сном або перед тим, як піти, вимкнений газ і світло, чи закрита двері?
71. Полохливі ви?
72. Чи буває, що ви відчуваєте себе на сьомому небі, хоча об'єктивних причин для цього немає?
73. Чи охоче ви брали участь в юності в гуртках художньої самодіяльності, в театральному гуртку?
74. Чи тягне вас іноді дивитися вдалину?
75. Чи дивитесь ви на майбутнє песимістично?
76. Чи може ваш настрій змінитися від найвищої радості до глибокої туги за короткий період часу?
77. Легко піднімається ваш настрій в дружній компанії?
78. Чи переносите ви злість тривалий час?
79. Чи Сильно ви переживаєте, якщо горе трапилося у іншої людини?
80. Чи була у вас в школі звичка переписувати лист у зошиті, якщо ви поставили на нього пляму?
81. Можна сказати, що ви більше недовірливі і обережні, ніж довірливі?
82. Чи Часто ви бачите страшні сни?
83. Чи виникала у вас думка проти волі кинутися з вікна, під поїзд, що наближається?
84. Стаєте ви радісним у веселому оточенні?

85. Чи Легко ви можете відволіктися від важких питань і не думати про них?

86. Чи важко вам стримати себе, якщо ви розлютитесь?

87. Чи віддасте ви перевагу мовчати (так), або ви балакучі (немає)?

88. Могли б ви, якщо довелося б брати участь у театральному дійстві, з повним проникненням і перевтіленням увійти в роль і забути про себе?

Ключ

При збігу відповіді на питання з ключем відповіді присвоюється один бал.

Демонстративність/демонстративний тип:

+: 7, 19, 22, 29, 41, 44, 63, 66, 73, 85, 88.

-: 51.

Суму відповідей помножити на 2.

Неврівноважений тип:

+: 2, 15, 24, 34, 37, 56, 68, 78, 81.

-: 12, 46, 59.

Суму відповідей помножити на 2.

Педантичність/педантичний тип:

+: 4, 14, 17, 26, 39, 48, 58, 61, 70, 80, 83.

-: 36.

Суму відповідей помножити на 2.

Збудливість/збудливий тип:

+: 8, 20, 30, 42, 52, 64, 74, 86. Суму відповідей помножити на 3.

Гіпертимність/гіпертимний тип:

+: 1, 11, 23, 33, 45, 55, 67, 77. Суму відповідей помножити на 3.

Дистимність/дистимічний тип:

+: 9, 21, 43, 75, 87. Суму відповідей помножити на 3.

Тривожність/тривожно-боязливий тип:

+: 16, 27, 38,49,60,71,82.

-: 5.

Суму відповідей помножити на 3.

Екзальтованість/афективно-екзальтований тип:

+: 10, 32,54,76. Суму відповідей помножити на 6.

Емотивність/емотивний тип:

+: 3, 13, 35,47,57,69,79.

-: 25.

Суму відповідей помножити на 3.

Циклотимність/циклотимний тип:

+: 6, 18,28,40, 50,62,72, 84. Суму відповідей помножити на 3.

Максимальна сума балів після множення - 24. За деякими джерелами, ознакою акцентуації вважається величина, що перевищує 12 балів. Інші ж на підставі практичного застосування опитувальника вважають, що сума балів в діапазоні від 15 до 19 говорить лише про тенденції до того чи іншого типу акцентуації. І лише в разі перевищення 19 балів риса характеру є акцентивною. Отримані дані можуть бути представлені у вигляді "профілю особистісної акцентуації"

Додаток 2

А. Басс, сприйняв ряд положень своїх попередників, розділив поняття "агресія" і "ворожість" і визначив останню як "реакцію, розвиваючу негативні почуття і негативні оцінки людей і подій". Створюючи свій опитувальник, диференціює прояви агресії і ворожості, А. Басс і А. Дарки виділили такі види реакцій:

1. **Фізична агресія** - використання фізичної сили проти іншої особи.
2. **Непряма агресія** - обхідним шляхом спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована.
3. **Роздратування** - готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість).
4. **Негативізм** - опозиційна манера в поведінці, що виявляється від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв і законів.
5. **Образа** - заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні і вигадані дії.
6. **Підозрілість** - негативна реакція в діапазоні від недовіри і обережності по відношенню до людей до переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду.
7. **Вербальна агресія** - вираз негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози).
8. **Почуття провини** - висловлює можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, робить зло, а також відчуваються їм докори сумління.

Опитувальник Басса - Дарки складається з 75 тверджень, на які випробовуваний відповідає "так" або "ні". Відповідно до інструкції він

ставить знак "плюс", якщо згоден з твердженням, і знак "мінус", якщо не згоден.

ТЕКСТ ОПИТУВАЧА БАССА - ДАРКИ

1. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти шкоду іншим.
2. Іноді пліткують про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене не попросять по - хорошому, я не виконаю.
5. Я не завжди отримую те, що мені належить.
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути.
8. Коли мені траплялося обдурити кого - небудь, я відчував болісні докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатний вдарити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб кидатися предметами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене кілька більш дружньо, ніж я очікував.

15. Я часто буваю не згоден з людьми.
16. Іноді мені на розум приходять думки, яких я соромлюся.
17. Якщо хто - небудь першим вдарить мене, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюся, я ляскаю дверима.
19. Я набагато більш дратівливий, ніж здається.
20. Якщо хто - то уявляє себе начальником, я завжди роблю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене.
23. Я не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини.
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку.
26. Я не здатний на грубі жарти.
27. Мене охоплює лють, коли з мене насміхаються.
28. Коли люди корчать з себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.
29. Майже щотижня я бачу кого - небудь, хто мені не подобається.
30. Досить багато людей заздять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків.

33. Люди, які постійно переводять вас, варті того, щоб їх "клацнули по носі".
34. Я ніколи не буваю похмурим від злості.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хто - то виводить мене з себе, я не звертаю уваги.
37. Хоча я і не показую цього, мене іноді гризе заздрість.
38. Іноді мені здається, що наді мною сміються.
39. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до "сильним" виразам.
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були прощені.
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось - небудь ударить мене.
42. Коли виходить не по - моєму, я іноді ображаюся.
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по - справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: "Ніколи не довіряти чужинцям".
46. Якщо хто - небудь дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую.
48. Якщо я розлючуся, я можу вдарити кого - небудь.
49. З дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву.
50. Я часто відчуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути.

51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати.
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити що - небудь приємне для мене.
53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я б'юся не рідше ніж і не частіше, ніж інші.
56. Я можу згадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав ліпшу мені під руку річ і ламав її.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим почати бійку.
58. Іноді я відчуваю, що життя надходить зі мною несправедливо.
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю.
60. Я лаюся тільки зі злості.
61. Коли я роблю неправильно, мене мучить совість.
62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.
63. Іноді я висловлюю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу.
64. Я буваю грубуватий по відношенню до людей, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити.
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо він того заслуговує.

67. Я часто думаю, що жив неправильно.

68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.

69. Я не засмучуюсь - за дрібниць.

70. Мені рідко приходить в голову, що люди намагаються розлютити або образити мене.

71. Я часто тільки загрожую людям, хоча і не збираюся приводити погрози у виконання.

72. Останнім часом я став занудою.

73. У суперечці я часто підвищую голос.

74. Я намагаюся приховувати своє погане ставлення до людей.

75. Я краще погоджуся з чим - або, ніж стану сперечатися.

ОБРОБКА РЕЗУЛЬТАТІВ

При складанні опитувальника автори користувалися наступними принципами:

- 1) питання може відноситися тільки до однієї форми агресії;
- 2) питання формуються таким чином, щоб найбільшою мірою послабити вплив суспільного схвалення відповіді на питання.

Відповіді оцінюються по восьми шкалах у такий спосіб:

1. Фізична агресія:

- да = 1, немає = 0: 1, 25, 31, 41, 48, 55, 62, 68;

- немає = 1, да = 0: 9 і 7.

2. Непряма агресія:

- да = 1, немає = 0: 2, 10, 18, 34, 42, 56, 63;

- немає = 1, да = 0: 26, 49.

3. Роздратування:

- да = 1, немає = 0: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72;

- немає = 1, да = 0: 11, 35, 69.

4. Негативізм:

- да = 1, немає = 0: 4, 12, 20, 28;

- немає = 1, да = 0: 36.

5. Образа: да = 1, немає = 0: 5, 13, 21, 29, 37, 44, 51, 58.

6. Підозрілість:

- да = 1, немає = 0: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59;

- да = 0, немає = 1: 33, 66, 74, 75.

7. Вербальна агресія:

- да = 1, немає = 0: 7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73;

- да = 0, немає = 1: 33, 66, 74, 75.

8. Почуття провини: да = 1, немає = 0: 5, 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67.

Індекс ворожості включає в себе 5 - ю і 6 - ю шкали, а індекс

агресивності (прямий або мотиваційної) включає в себе шкали 1, 3, 7 - ю.

Нормою агресивності є величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4 . Норма ворожості дорівнює $6, 5-7 \pm 3$. При цьому звертається увага на можливість досягнення певної величини, що показує ступінь прояву агресивності.

Користуючись цією методикою, необхідно пам'ятати, що агресивність як властивість особистості і агресія як акт поведінки можуть бути зрозумілі в контексті психологічного аналізу мотиваційної сфери особистості. Тому опитувальником Басса - Дарки слід користуватися в сукупності з іншими методиками: особовими тестами психічних станів (Кеттелл, Спилбергер), проектними методиками (Люшер) і т.д.